

A szarvazott Mózes.

Sokan elragadtatással szemlélik és méltán, Michelangelonak a római San Pietro in Vincoli-templomban levő óriási márványszobrát, mely a *szarvazott Mózes* hatalmas alakját ábrázolja.

Mellőzzük ezúttal e remek műalkotás becsének és varázsának méltatását s aesthetikai jellemzését, a mi úgyis kevésbé tartozik e szaklap keretébe; hanem szólunk ám annak a szoborműnek arról a historiaellenes kifejezéséről és „szarvas” hibájáról, a minek az oka egyenesen philologiai tévedésből és onnan is származott, mivel a lángelméjű mester nem is gondolt arra, hogy alakításánál mily nagy hasznát vehette volna a philologiai akribiának. Az a kérdés nevezetesen, hogy *Michelangelo*, a Mózes megábrázolásához honnan vette a fejen levő *szarvak* alkalmazásának az eszméjét?

Erre feleletül azt válaszolhatná a historikus, hogy már réges régen valamikor, az egiptomi és libyai pogányisten-ségnek Ámónnak (egipt. *Amōn* vagy *Amōn* Herod. 2, 42., héb. *אֲמוֹן* Jer. 46, 25., *Ammon*, lat. Ammon) a képein és szobrain előfordultak a *kos-szarvak*, annak a kiábrázolására, hogy ez az istenség a tavaszi nap symbolumaként a kos jegyében tünt fel az égboltozaton. Ám a görögök, a kik Ámónt Zeusszal hasonlították össze, tudomásom szerint nem alkottak a nemzeti szellemmel összhangzásban levő specialis „szarvazott Zeus”-szobrokat, a mi azt igazolja, hogy az eszményekért rajongó görög művészek agyát és vésőjét nem elégítették ki Sēm és Chām flainak a szarvakhoz, illetőleg a kos-szarvú Ámónhoz fűződő képzelei, mivel ők a szarvakban nem találták meg az aesthetikai szépség kifejezését.

Tovább menve azt látjuk, hogy Daniél lángszózatú világproféta az ő jövendöléseiben (8. r.) úgy utal Filep makedoniai király világhírű fiára és utódjára Nagy Sándorra és az ő birodalmára, mint a két szeme közt levő bámulatos *szarvával* öklelődző *bakra*, a mely az Ulai folyóvíz mellett a két szarvú kost, t. i. a perzsa birodalmat földre tiporja és megtapodja. A bak szarva alatt a proféta érti magát Nagy Sándort, a kit a keleti világ symbolizáló nyelven „a szarvazott” azaz „a hatalmas” néven nevezett. A makedoinai monarchiából

létrejött négy birodalmat, ugymint Makedoniát, Syriát, Ázsiát és Egiptomot ugyanaz a proféta az ég négy szele felé terjedő négy természetes *szarv*nak nevezi (8. v.). Ezen az alapon készültek azok a pénzdarabok, melyeken a makedoniai királyok, fejkön Ámón-szarvakkal és bakszarvakkal kiábrázolva láthatók. Általában véve a szarv az erőnek és hatalomnak volt a symboluma a šemi és chāmi népeknél. Mindez azonban nem lehetett volna elegendő ok arra, hogy Michelangelo az általa különben is és méltán hatalmas népvezérül elősmert Mózesnek szarvakat növelesszen. Nem; a mi szobrászunk közvetlenül a bibliai előadás után mintázta alakját, csakhogy a bibliának nem az eredeti héber szövege, hanem az eredeti szövegnek vulgatabeli hibás latin fordítása után indult el.

Mózes II. könyvének a 34. fejezetében ugyanis az van elbeszélve, hogy Mózes, miután az öntött borjú bálványozása miatt Izraél népe ellen haragra gerjedett, darabokra zúzta a Sinai-hegy alatt a törvénykijelentés két tábláját, majd bünbocsánatért esedezett Jehovához, új táblákat készített, felírta reájok azokat az ígéket, melyek az előbbi táblákon voltak, felvivé őket a Sinai-hegyre és a mikor Jehova az ő szövetségét újból megerősítette Mózesrel meg Izraéllal, 40 nap és 40 éjjel való föntartózkodása után leszállott Mózes a hegyről az Izraél fiaikhoz. És lőn — ugymond a 29. vers — hogy mikor Mózes a Sinai-hegyről leszáll vala . . . קָרַן עוֹר פָּנָיו [לְאִירֵעֵי] [פָּנָיו]. Az eredeti héber szöveg eme fontos tételét a *Vulgata* tévesen így fordította és mai napig is így kell tartalmaznia: [Moyses . . . ignorabat quod] *cornuta esset facies sua* [ex consortio sermonis Domini]. A vulgatabeli tévedés onnan eredett, hogy a fordító a קָרַן femininumtól (= szarv, hegyorom, sugár) képzett קָרַן denominativum jelentését félreértette, vagy talán épenséggel nem értette meg és úgy képzelte, hogy קָרַן = szarvazni, szarvakkal ellátni, szarvazottnak lenni; pedig ez a denominativum csakis egyetlenegy helyen Ψ 69, 32.-ben (Geseniusnak is, Fürstnek is különben jeles héber chald szótárában csakis sajtóhibául tekintem a versjelzésnél 23-at 32 helyett), a *hiph 'il* participiumban mint קָרַן jelenti ezt: *szarvval birni, ellátva lenni*, másutt ellenben, tehát 2. Móz. 34, 29. 30. 35.-ben azt jelenti, hogy *sugározni, fényleni, tündökölni, ragyogni*. Így értették ezt a szót és ebben a jelentésben kívánták fordítani a Septuaginta készítői is, akik szerint Mózes [οὐκ ᾔδει οὖν] δεδόξασται ἡ ὄψις τοῦ χροιάματος τοῦ προσώπου αὐτοῦ [ἐν τῷ λαλεῖν αὐτὸν αὐτῷ]. Hasonlóképen fogták fel a קָרַן jelentését a targumok, a pešittá, az arab, a samáriai bibliafordítók, valamint *Sa'adja* (892–942) és Ibn G'anâch (sz. 985) héber arab nyelvtudósok. Nyilvánvaló tehát, hogy a héber eredeti szövegnek vulgatabeli helytelen és téves fordítása nyomán keletkezett a keresztyén papok, szerzetesek

és művészek agyában az a mesés képzet, hogy Mózesnek valaha, és pedig éppen akkor, a mikor missiójának legmagasabb ormán állott, két szarva volt a fején. Így szállott át ez a mese nemzedékről nemzedékre s Michelangelo mint igazhittű buzgó katolikus megnyugodott benne és igyekezett is e mythoszerű gondolatnak kifejezést adni.

Mindazok a fordítások, melyek közvetlenül a Vulgata nyomán készültek, szarvazottnak tüntetik fel Mózeset. Így, egyebeket mellőzve, a *Káldi* György-féle bibliában eként olvasható a jelzett tétel: „És midőn le-szállana Moyses a Sinai-hegyről nem tudgya vala hogy *szarvas volna az orczája* az Úr beszéde társalkodásából“. Majd alább a 35. vers szerint „láttyák vala a kijoevoe *Moysesnek szarvas orczáját*“. Ám az eredeti héber szövegre is figyelő fordítók — igen helyesen — eltüntették azokat a philologiai indokolatlan és képtelen szarvakat a Mózes fejről. *Béza* p. o. így fordítja: [fuit ut ignoraret Mosche] „*splendidam esse factam cutem faciei suae*“ és a 35. versben: [respiciebant quod] „*splendida facta esset cutis faciei Moschis*“. Hasonlatosképen *Károli* az 1589—90. évi első eredeti kiadásában így olvasható: [nem tudgya vala Moses hogy] „*az œ ortzáiánac buere fénlenc*“ és a 35. versben: [láttyác vala hogy] „*fénlic az œ ortzáiánac bore*“. Jellemzőnek találom, hogy a *Tárkányi* B. József által *Káldi* fordítása nyomán jegyzetekkel átdolgozott hivatalos kiadásban (Eger 1865.) az eredeti szöveghez és sem nem a Vulgatához, sem nem *Káldi*hoz hű fordításként ezt olvashatjuk: [nem tudja vala, hogy] „*arcza fényes lőn*“ az Úrral való beszélgetés miatt; item a 35. versben: „*láták a kijövő Mózes fénylő orczáját.*“

Mellőzve a további összehasonlításokat, ime ezekből is megérthetjük, hogy Michelangelo remeke rendkívül sokat veszített hatásából, a philologiai tájékozatlanság miatt hibásan tolmácsolt vulgatabeli leírás folytán. Gondoljuk el csak, mennyivel igazóbb és fenségesebb lett volna Mózes arcának a kifejezése, ha a mester agyát és vésőjét az a tudat ihlette és mozgatta volna, hogy Mózes arczáról az őszövetségi kinyilatkoztatás ama tündöklő fénye sugárzott szét, a mely fény előjele és záloga volt annak a dicsőséggnek, melyre Jehova az ő tulajdon népét elhívta, rendelte és egykori tökéletességre jutásakor folmagasztalja. Mily egészen más hatása ez a történelmileg és philologiai egyaránt hű, megbízható, érthető és indokolt *igazság*, mint az a *mesebeli hagyomány*, hogy Mózesnek a feje búbján két szarva nőtt, mire a Sinai-hegyről alászállott.

Valahányszor Michelangelonak Mózesét szemléljük: az eredeti héber szöveghez híven képzeljük oda a fején levő szarvak helyett azt az orczájáról leragyogó, tündöklő, szét-sugárzó fényes glóriát, melynek több mint 300 év óta hijával van a szobrászat emez egyik legkiválóbb remeke.

A rómaiakhoz irt levél.

(Tanulmány).

B) A levél olvasói.

a) A tudományos kritika története.

A levél olvasóira vonatkozó kérdés fontos egy felől történetileg, mert a római egyháznak keletkezése s első viszonyai minden keresztyént érdekelnek, más felől levelünk tartalmi méltatása tekintetéből, hogy t. i. a levél volt zsidókhöz és zsidó gondolkozású keresztyénekhez, vagy volt pogányokhoz és szabadabb gondolkozású keresztyénekhez van-e intézve s mit akar olvasóinál elérni?

Mivel a levél magyarázói természetesnek találták, hogy Pál apostol csak pogányokból lett keresztyénekhez intézhetett levelet, ez okból egészen a 19-ik század első harmadáig alig kutatták kritikailag, hogy ezen jóhíszemű feltevés mennyiben állhat meg.

A *Koppe* által (1806) felvetett nézetet, hogy az olvasók zsidókeresztyének, először *Baur* vizsgálta meg s kritikai kutatásai révén nemcsak beigazolta s elfogadta, hanem annyira uralkodóvá is tette, hogy egy időben alig akadt kiválóbb kritikus, a ki *Baur*nak éles kritikája előtt meg nem hódolt volna.¹⁾ Állítása szerint különösen a 9—11 fej.-ekből kitetszik, hogy a római keresztyének zsidó gondolkozásúak voltak, partikularis nézeteket vallottak s különféle előjogokat követeltek, melyeket az apostol veszélyeseknek tartott a keresztyénségre s ez okból ez irányzattal végleg le akart számolni; arra törekedett tehát, hogy lehetetlenné tegye s bebizonyítsa a Krisztus vallásának egyetemességét.

Ez a nézet általában uralkodóvá lett nemcsak a szorosabb értelemben vett tübingai iskolában, hanem mindazon más theologusok között is, a kik a kritikának nagyobb teret engedtek a bibliai iratok tanulmányozásában.

¹⁾ Először foglalkozott e kérdéssel „Über Zweck und Veranlassung des Römerbriefes.“ Tübingener Zeitschrift f. Theol. 1836 III; felvéve „Paulus der Apostel Jesu Christi“ 1845 című művébe; „Das Christentum und die christliche Kirche der drei ersten Jahrhunderten“ 1860 magyarra is fordított munkájában lényegében szintén felhasználta.

Követői egyes részletkérdésekben módosították Baurnak nézetét; így nevezetesen a zsidókeresztyénekről szóló felfogásában, a mennyiben azt nem tartották túlzónak s a páli keresztyénségre oly veszedelmesnek és a pogánykeresztyéneknek a római gyülekezetben való szerepléséről vallott nézetében, a mennyiben ezeknek nagyobb kört s jelentékenyebb szerepet tulajdonítottak. Ide tartoznak: Krenkel, Volkmar, Schenkel, Hausrath, Lipsius, Reuss, Holzmann, Lucht, Mangold, Hilgenfeld, Pfeleiderer, Holsten, Thiersch, Zahn, Renan, Sabatier stb.

Sőt azok a theologusok is, a kik a régi hagyományos nézethez ragaszkodtak s az olvasókat pogánykeresztyéneknek tartották, kénytelenek voltak elismerni, hogy nem csekély számmal zsidókeresztyének is voltak közöttök, mert más különben alig érthető a zsidó gondolkozásra valló vonatkozása az egyébként dogmatikus tartalmu s tartásu levélnek.

Csak nagyon kevesen találkoztak, a kik az olvasókat a hagyományos felfogás szerint tisztán pogánykeresztyéneknek tartották. Ez irányban a legszélsőbb felfogás képviselője Wieseler, Dietrich, Hofmann és Schott; kisebb s nagyobb zsidókeresztyén elem létezését elismerték: Riggerbach, de Wette s Weizsäcker, a ki már pogányokból és zsidókból alakult egyetemes, színtelen keresztyénséget vesz fel alapul. Ezen irány felé hajlanak Godet, Schürer, Harnack, Grafe, Meyer, Weiss. Otto pogánykeresztyénekből és zsidókeresztyénekből külön-külön alakult gyülekezeteket vesz fel; őt követi Masznyik. Beyschlag és Schultz akként gondolják a kérdést megoldhatónak, hogy a római keresztyéneket nemzetiségre nézve pogányoknak, gondolkozásra nézve zsidókeresztyéneknek tartják.¹⁾

A kérdést annyira tisztázták már a kritikusok, hogy a római keresztyéneket feltétlenül pogány- és zsidókeresztyéneknek kell tekintenünk. Közlebbi vizsgálat tárgya csak az lehet, hogy Pál apostol szerint kik voltak többségben s szemei előtt a pogányokból, vagy a zsidókból lett keresztyének lebegtek-e inkább?

b) A kérdés kritikai vizsgálata.

Mivel Pál magát a pogányok apostolának tartotta, a pogányok között működött s alapított gyülekezeteket s büszkén vallotta, hogy mások által vetett alapokon nem épített: ez okból a kérdés minden közlebbi vizsgálata nélkül legelsőben azt kellene tartanunk, hogy a rómaiak is pogány-

¹⁾ Alig hihető, hogy proselytákból lett keresztyének zsidókeresztyén gondolkozásuak legyenek. Ellenkezőleg természetes csak az lehet, hogy a paulinismusnak követői tehát pogánykeresztyén gondolkozásuak voltak.

keresztyének voltak, mert láthatólag ellenmondásba kevernök Pált, a mely személyére nagy árnyékot vetne.

A levélnek igen sok adata tényleg megerősíte feltevésünkben.

Már általában véve a levél tartalma, menete, főgondolata s bizonyítási iránya e mellett a feltevés mellett szól. Farizeusi észjárását s bizonyítási módját, nevezetesen az ó-szövetségre valló sűrű hivatkozását itt sem tagadja meg, mint a pogánykeresztyén irányu Galatákhoz irt levélben sem, de a nyugodt értekező hang, a mely összhangban van a keresztyén világnézet egyetemes jellegével, feltétlenül pogánykeresztyén olvasókra utal.

A levél eleje is bizonyít olvasói pogánykeresztyén iránya mellett. Az 1, 5-6 szerint a római keresztyének az összes pogányok¹⁾ közé tartoznak s ő mint pogányok apostola azért igyekszik közéjük, hogy működésének ott is legyen néminemű gyümölcse s hogy egymás hite által vigasztalják egymást.²⁾ A ki ismeri az apostol működését a pogányok között és soknemű megtámadtatásait saját gyülekezeteiben, az előtt nem lehet kétséges, hogy ilyen módon nem irhatott csak vele egyenlőn gondolkozó s érző keresztyénekhez.³⁾ De a mint hivatását meghatározó ezen szavakban: „helléneknek és barbaroknak, bölcseneknek és tanulatlanoknak köteles vagyok“ az evangéliumot hirdetni s ezzel jogcímet keres a rómaiak között való evangéliumi munkára, az is csak a pogánykeresztyén jelleg mellett szól.⁴⁾ Különösen ha a később következő zsidó és hellén közötti különbségtételt vesszük figyelembe.⁵⁾ Még élesebben kifejezi olvasóinak pogány keresztyén voltát a 15, 16-ban, holott magát a Jézus Krisztus *Δείτονος* szolgálat tevőjének mondja a pogányok között, hogy a pogányoknak áldozata kedvesen fogadott legyen az Isten előtt. Ugyanígy bizonyít az az intés, melyet az apostol olvasóihoz intéz, a midőn hozzájuk fordul ezen megszólítással: „nektek pedig pogányoknak mondom,“ azután pedig felhívja, ne legyenek elbizakodottak a zsidókkal szemben, a kiknek hitelensége nekik javukra solgált,⁶⁾ mert könnyen megtörténhetik, hogy a mint az Isten felvette őket a maga országába, akként ki is zárhatja őket, ha méltatlanok lesznek reá.

¹⁾ *ἔθνη* = tulajdonképen népek s nem pogányok, de az apostol szóhasználatában pogányokat jelent. E világos szóhasználat ellenére Baurék, de még Zahn is *népeket* értenek, a miből következnék, hogy Pál a *népek* apostola (Zahn Einleitung in d. n. Teol. I. 261, 262.)

²⁾ 1, 11-13.

³⁾ A galatai és a 2-ik kor. levél különösen megvilágítja az apostol bajait s helyzetét gyülekezeteiben.

⁴⁾ 1, 14.

⁵⁾ 1, 36. Már nem használja az *ἔθνη* általánosabb tartalmu szót, hanem *α Ἰουδαίους* és *Ἕλληνας* s ekkép szembe állítja a 2 míveltséget s világnézetet.

⁶⁾ 11, 13: *ὅμιν δὲ λέγω τοῖς ἔθνεσιν* s általában 11, 11-24 terjedő rész.

Ezen főhelyek mellett bizonyító erővel bírnak a levélben előforduló oly kifejezések, a melyek pogány s nem zsidó tulajdonságokat fejeznek ki, mint 6, ¹⁷ említett τύπος διδασχης tanítási irány, mely csak a páli keresztyénségre vonatkozik, *ακαθαρσία* tisztátalanság, melylyel a pogányok bűnösségére céloz, szemben az *ανομία* törvénytelenességgel, melyben a zsidó bűnösségre céloz és más helyek 1, ¹⁸⁻³².

Miként ezen helyeken a pogánykeresztyéneknek egész határozott megjelölését látjuk, úgy viszont nagy számmal találkozunk olyan helyekkel, a melyek az olvasók zsidó keresztyén jellege mellett bizonyítanak. A tárgyalás során előforduló kitérések zsidó okoskodásra, intézményekre és netán felhozható ellenvetésekre, csak úgy érthetők, hogy az apostol szemei előtt zsidóskodó keresztyének is lebegnek. A zsidók bűnösségének rajza¹⁾ a körülmetélés és törvény haszna,²⁾ a zsidóknak más népekkel szemben felhozott előnye³⁾ teljes magyarázatukat abban találják, hogy Rómában nagy számmal voltak oly keresztyének is, a kik előtt ezeket ily értelemben kellett megvilágítani. Mert hogy az apostol az ó-szövetségre, mint legfőbb isteni tekintélyre hivatkozik a pogánykeresztyének előtt is, és hogy idézetekkel sűrűn találkozunk más leveleiben is, a melyekben zsidóskodó keresztyén olvasókat nem tart szemei előtt, az nem lehet érv a római levél olvasói zsidóskodásának cáfolására, mert nem az idézetek, hanem azoknak s az ó-szövetségnek célzatos felhasználása bír döntő jelentőséggel.

Legfőbb érv azonban a 9—11 fejezetben lévő sajtászerű zsidó jogi okoskodás, melyet az apostol lépésről lépésre farizeusi iskolában szerzett észjárással, éles logikával s erős meggyőződéssel utasít vissza és diadalmasan semmisít meg s tagadja azt, hogy a zsidóknak a többi népek kizárásával, jogilag követelniök lehetne a magok részére az üdvösséget, holott az ellen maga az ó-szövetség bizonyít.

Ebből azonban korántsem következik Lipsiusnak az az állítása „hogy az apostolnak egész bizonyítása kezdettől végig zsidókeresztyén olvasókra számít,⁴⁾ mert, mint az előzőkből láthattuk, az olvasóknak nagy része pogánykeresztyén.

Hasonlóan tulzottak azok a következtetések is, a melyeket Zahn von meg a levélben erősen hangsúlyozott zsidó-

¹⁾ Róm. 2, ¹⁻¹⁶.

²⁾ R. 2, ¹⁷⁻²⁹.

³⁾ R. 3, ¹⁻³, 3, ⁹⁻¹³.

⁴⁾ Holtzmann féle: Hand-Commentar zum neuen Testament. 2-ik kötet. 72. oldal.

keresztyén elem létezéséből, a mikor majdnem egészen Baur álláspontjára kerül.¹⁾

Zahn okoskodása szerint a hitről, törvényről, megigazulásról s hasonló fogalmakról és eszmékről szóló állítások s bizonyítások zsidóskodó köntösben jelennek meg és ezekben az apostol enged régebbi pogányapostoli álláspontjából s módot keres a zsidókeresztyénséggel való valamienemű megegyezésre. Még az általánosságban tartott intések is, mint a minő a hatóság iránt való engedelmesség, a nem keresztyénekkal való békés együttélés, a hitben erősöknek a gyengébbek iránt való elnézése és hasonlók, arra szolgálnak Zahnnak, hogy azokra a zsidókra gondoljon, a kiket Claudius császár néhány évvel előbb Rómából száműzött s a kik alatt római zsidó keresztyéneket kellene érteni.

Áttérve az apostol egyes kifejezéseire bőven találunk példákat annak igazolására, hogy az olvasók között nagy számmal voltak zsidókeresztyének. Nevezetesen ide tartoznak egyes dialektikai kérdések és személyesítések, a melyekkel nemcsak élénkíti előadását, hanem szembesíti olvasóit s hozzájuk szól, mint volt zsidókhöz, pl. 3, 1: *τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου* mi a zsidónak előnye? 3, 31: *νόμον οὖν καταργῶμεν διὰ τῆς πίστεως* tehát a törvényt eltöröljük a hit által? A gyakori *τι οὖν ἐροῦμεν*, vagy *τί οὖν* hasonlók jeleznek (mit mondunk tehát, mi tehát?) *εἰ δὲ σὺ Ἰουδαίος ἐπονομάζῃ* (2, 17). = ha pedig te zsidónak neveztetel? *Ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡμῶν* = Izsaktól a mi atyánktól. A fájdalom és részvétnek kifejezése, hogy a zsidók nem tagjai az Isten országának 9, 1-5; 10, 1 szintén zsidókeresztyénekre való tekintetből van használva.

Ide veszik a következő kifejezéseket is: *Ἀβραάμ τὸν προπάτορα ἡμῶν κατὰ σὰρκα* (4, 1) = Abrahamot a mi test szerinti ősatyánkat, *γινώσκουσι γὰρ νόμον λέγω* = mert törvény ismerőknek szólok és ezekhez hasonlókat. Ámde ezek nem bizonyítanak tisztán zsidókeresztyén olvasók mellett, hanem pogány ker. olvasók mellett is. Ábrahámról ugyanis azt bizonyítja, hogy ő az összes hívőknek atyja, akár test szerint utódai neki, akár nem. Törvényismerőknek pedig nemcsak a zsidókat mondhatta, hanem legalább olyan joggal a rómaiakat is, a kik éppen jogi s törvényalkotási képességökről voltak híresek. A házassági kötelék megszűnéséről szóló példa, melyet az apostol tárgyalása során (7, 1-6) felhoz, római viszonyokra is illik.

Hasonlóan nem vonatkoznak zsidó keresztyénekre a következő sokszor idézett helyek: *ἐπιμένωμεν τῇ ἀμαρτίᾳ* „meg-

¹⁾ Zahn Einleitung in das Neue Testament I. 299-308. Ritka élességgel használja fel a zsidókeresztyénekre vonatkozatható adatokat, sőt erőszakot is követ el a szövegen.

maradjunk-e a bűnben? (6, 1); ἀμαρτίσωμεν „vétkezzünk-e?“ (6, 15) τὸ οὖν ἀγαθὸν ἐμοὶ ἐγένετο θάνατος „a jó tehát lett rám nézve halál?“ (7, 13). Ezen kérdések mindegyike ugyanis nem vonatkozik csak zsidókeresztyénekre, hanem ép oly mértékben a pogányokból lett keresztyénekre is.¹⁾

Az olvasók zsidó- vagy pogány keresztyén gondolkozásának s többségének megállapításánál tekintetbe veendő az is, hogy az ily kérdések nem mindenkor használhatók a pogány, vagy zsidó eredetnek igazolására, minthogy azok gyakran egyszerű retorikai figuráknak veendőek, a melyekkel a tárgyalását élénkebbé s könnyebben érthetővé teszi. Meg kell végül említenem azt is, hogy a mikor szemléltet s esetleg párbeszédés alakot használ, nemcsak keresztyének, hanem olykor pogányok és zsidók a szereplő személyek keresztyéni vonatkozás nélkül.

A pogányok bűnösségének az első fejezetben lévő rajzánál pogányokat és nem pogánykeresztyéneket tart szeméi előtt annak dacára, hogy a fejtegetés első sorban pogánykeresztyéneknek szól s viszont a 2. fejezet második felében megint csak zsidót szólaltat meg, habár zsidókeresztyénnek szól a bizonyítás. Hasonlóan áll a dolog a 9. fej.-ben is, a hol a zsidók jogi okoskodását mutatja be a zsidókeresztyéneknek meggyőzésére.

Ezekből tehát nem lehet jogosan következtetni, hogy a zsidókeresztyének gondolkozása azonos ezen zsidó gondolkozással, vagy hogy nagy többségben lettek volna a pogánykeresztyénekek szemben. Ha az apostol ezt a gondolkozást annyira uralkodónak találta volna, semmiesetre sem elégedett volna meg a kérdésnek csupán elvi fejtegetésével, hanem megvonta volna gyakorlati következményeit s intéseiben s dorgálásában lehetne nyomát találnunk.

A tartalom ezek alapján nem igazolja a zsidókeresztyénységnek többségét.

Hogy azonban a kérdést teljes tisztaságában lássuk, vizsgálunk kell a római keresztyénség keletkezését s történetét is a levél írásáig.

c) A római gyülekezet alapítása.

Annál a rendkívüli jelentőségnél fogva, a melylyel Róma a keresztyénség történetében bír, nem csoda hogy a római egyház keletkezésének története fontos szerepet játszik és sok tudós nagy gondnal és fáradsággal kutatott s kutat mai napig az első nyomok után.

¹⁾ Holtzmann Lipsius: Commentar II. köt. 73. ol. A többi felemlített hely sem bizonyít zsidóker.-ek mellett, hanem általában szól minden keresztyének.

Sajnos, hogy a kutatások eddig biztos eredményre nem vezettek.

A római kath. egyház Péternek tulajdonítja ezen gyülekezet alapítását s őt tartja Róma első keresztyén püspökének, a ki mint apostol és püspök 25 éven át vezette volna ezt a gyülekezetet.

Vizsgálva Péter apostol életét kizártnak, kell tekintenünk ennek lehetőségét. A rendelkezésünkre álló megbízható adatok szerint ugyanis Péter Jézus halála után Jeruzsálemben működik s Pál apostol szerint (Gal. 1, 18 2, 9) ott előkelő szerepet játszik, s egyike az oszloposoknak; 44-ben fogóságot is szenved (Csel. 12, 3-17); 51. körül részt vesz az apostoli konventen (Csel. 13, Gal. 2), megfordul Antiochiában (Gal. 2, 11-21) s ezentúl is a keleti részekben terjeszti az evangéliumot.

A mikor Pál római levelét írta, akkor Péter nem volt Rómában, mert ez esetben felesleges lett volna a levél írása s érthetetlen az apostolnak Rómába vágyódása, — oly helyre, a melyen egy más apostol működik —, érthetetlen a levélben való teljes hallgatás Péter ott létéről s állítólagos püspökösködéséről, a mely alatt különben sem lehet mai értelemben vett püspökösködést érteni.

A hagyomány fejlődése is világosan elárulja, hogy nem a történeti igazság felderítése a fő feladata, hanem Rómának dicsőítése s a római püspöki állás tekintélyének és elsőségének bizonyítása.

Római Kelemen (100 K. u.) s *Ignatius* (leveleiben 150—170) még csak arról tudnak, hogy Péter Rómába került s itt martirhalált szenvedett az evangéliumért; a 2-ik század végefelé azonban már arról tud a hagyomány, hogy Péter és Pál közösen működtek e városban s alapították a gyülekezetet (Római Cajus.) *Irenaus* (+ 240) magasztalja a korszakot, melyben a két apostol együtt munkálkodott, *Tertullian* lugdunumi presbyter (+ 190 körül) pedig *apostoli egyháznak* nevezi Rómát, „cui totam doctrinam apostoli cum sanguine sua profuderunt“. Alkalmilag megemlékszik Péter római működéséről és haláláról alexandriai *Kelemen* (240 körül) és *Papias* (140 körül) is. *Hieronymus* (+ 420) tulajdonkép az első, a ki határozottsággal állítja, hogy Péter 25 éven át volt Rómának püspöke, mert a mit erre vonatkozólag Eusebiusnál olvashatunk, az csak rossz magyarázat mellett érthető Péter első püspökösködésére, a mennyiben ő Linost tartotta elsőnek (Euseb. E. E. III., 4; III. 2, 13, 14, 21). Történetinek a hagyományból csak az tartható meg, hogy Péter életének vége felé Rómába jött és ott 67 körül martir halált szenvedett. A mit e részben Hieronymus és Origenes mond, hogy Pállal

egy napon fejeztetett le s illetőleg fejfelé lefelé feszítettet keresztre, az csak a legendának szép kifestése.¹⁾

Másutt kell tehát keresnünk adatokat a római gyülekezet keletkezésének magyarázatához.

Jézus korában nem volt az akkor ismert földnek oly nagyobb s kereskedelmileg fontos városa, amelyben zsidók kisebb-nagyobb számmal nem laktak volna.

Róma, az akkori mivel világs fővárosa, különben is tele volt idegenekkel, a kik ott különböző okokból telepedtek meg; érthetetlennek kellene tartanunk, ha a zsidók elkerülték volna. Az első nyomok a Makkaebausok idejére vezetnek vissza, a kik nemzeti függetlenségüket biztosítandók Rómával védecs dacsövetségre léptek Simon Makkabaeus idejében (140/139 K. é.). Az első települők azonban csak az első század első harmadában jöttek Rómába, de hogy csak Pompeius idejében (61) kezdődött volna a település, annak ellentmond Ciceronak pro Flacco mondott beszédében 62—61 évre vonatkozó az az állítása, hogy zsidó pénzeket küldöttek Rómából Jeruzsálembe és az a történeti tény, hogy Flaccus perében (59 K. é.) a hallgatóság között zsidók is voltak; Caesar temetésekor pedig nagy zsidó sokaság egész éjjeleken keresztül siránkozott a máglya körül. Augustus idejében Hausrath szerint 40 ezerre rugott a számuk. Josefus pedig azt írja, hogy a zsidóknak alexandriai követségéhez 8000 római zsidó csatlakozott (4 K. é.). Tiberius császár idejében már 60,000-en lettek volna s ekkor már üldözték is őket s egy részöket katonai szolgálat teljesítésére kényszerítették, más részöket pedig elűzték a városból. Ez többször ismétlődött a nyugtalan vérű s mindig nagyobb hatalomra törekvő néppel; azonban sikertelenül, mert rövid idő alatt római polgári jogokat is szereztek és minél jobban üldözték őket, annál jobban szaporodtak s erősödtek vagyonban s tekintélyben.²⁾

A zsidók a rómaiaknak gúnytárgyai voltak s lépten nyomon megréfták s kigúnyolták őket s mert alig volt foglalkozás, a melytől a zsidók tartózkodtak, azért mindenütt

¹⁾ A hagyományt nagy részt arra vezetik vissza a tudósok, hogy Rómában volt egy szobor Semo Sancus szabin Istennek szentelve, melyet Simon Magusnak tiszteletére állítottnak vett a hagyomány. Ez ellen a magus ellen küzdött volna Péter apostol Claudius császár idejében, minek utána Antiochiát, ahol püspökösködött, elhagyta s Isten kijelentése folytán felvette a harcot a magus ellen. Zahn szerint erre nincs szükség, mert Simon magus római szereplése a hagyományból bizonyos, a Semo Sancus féle szoborral való összekapcsolás csak a már meglévő hagyományos nézetnek erősítésére nem pedig keletkezésére szolgált. Hogy Péter fejfelé lefelé feszítettet keresztre Péter aktáinak találmánya (160 körül).

²⁾ D. Emil Schürer: Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi 3. Aufl. III. köt. 28—36. oldal. Hausrath Neutestamentliche Zeitgeschichte III. rész 383—392.

lehetett velök találkozni s így tárgyat kigunyolásukra találni. „Mi mindennel nem foglalkozott volna Izrael fia a világvárosban szabály szerint? Kereskedő, pénzváltó, szatócs és házaló volt; de hivatalnok, sőt olykor katona is volt, tudós, költő, ismertető s Neronak művészetet kedvelő korában még színész és énekes is. Esküt tett a menydörgő Istennek temploma mellett s az udvar gyönyörűségére mythologiai szerepekben szavalta a tragikus trimetereket¹⁾ Mindenhová befurakodtak, mindenből hasznot huztak; tolakodásukkal a legelőkelőbb helyekre is bejutottak; orkölcstelenségükkel a római ledér és zülött ifjakkal versenyeztek. Lakásuk eredetileg a Tiberisen túl volt²⁾; itt laktak piszkos s szegényes viskóikban; itt végezték szertartásaikat, megtartották ünnepeiket, imádkoztak, énekeltek, bőjtöltek s megőrizték minden vallásos szokásaikat, akár csak Palesztinában. Város részök, a ghetto, palesztinai zsidó városhoz hasonlított, melyben szombati napon tilos volt a munka s az ünnepi csendet legfeljebb a zsinagógái lárma és theologiai bölcsészeti vitatkozások, olykor az ebből támadt verekedések zavarták meg.

De nemcsak a piszkos Tiberisparti ghettóban laktak és nem mindig szegénységben és nyomoruságban éltek, hanem a világváros legelőkelőbb utcáin is voltak üzleteik, melyeket a leggazdagabb s legfinomabb rómaiak is felkerestek.³⁾ Általában Róma üzleteit nagy részt a zsidók bonyolították le s a büszke és gúnyolódó pogányság anyagilag az utált zsidó pénzkirályoknak kegyétől függött. Ez magyarázza meg, hogy sok polgárjogot szereztek ott magoknak. Csodálatos s a zsidó vallás magasztos fensége mellett szól, hogy dacára a sok gúnynak, bántalmazásnak és gyűlöletnek, mégis nagy számu proselytákat szereztek különösen a nők között, kik által a római társadalomra sőt az államügyekre is befolytak.⁴⁾ A proselyták között a legelső családok neveivel találkozunk. A proselytáskodást első sorban a rabszolgaságba került zsidó nők végezték, a kik mint rabszolgánők, úrnőikre ily irányban hatottak. Társalgási nyelvök a görög volt; a nagy

¹⁾ Hausrath i. m. III. rész 387. oldal.

²⁾ A zsidó háborukból Pompeius óta a római hadvezérek igen sok zsidó foglyot hoztak magokkal; de semmire sem mentek velök, mert vallásukról és ceremóniáikról nem tudták leszoktatni; engedelmeskedésre képtelenek voltak őket szorítani; libertinusokká tették tehát s letelepítették a Tiberisen túl.

³⁾ Róma főutcái közül a Mars mezőn laktak sűrűn. A híres Via Appiát Vespasian császár bérbe adta a zsidóknak, a kik ott letelepedtek. Egeria istennő forrás vizében a pogányok nagy megütközésére s bosszuságára ceremoniális mosakodásaikat végezték a zsidók (l. Martialis és Juvenalis satiráit).

⁴⁾ Már Augustus és Herodes s családja jó viszonyban voltak egymással. Poppoea annyira zsidókedvelő (talán proselytanő), hogy zsidó szertartás szerint akart eltemetkezni. A proselyta nők között találkozunk ilyen nevekkal, mint Gens Fulvia, Flavia, Valeria sat. A zsidó coemeteriumokban talált nagy számú sír feliratok tele vannak ilyen nevekkal.

számmal fennmaradt zsidó sírfeliratok görög nyelvűek, csak elvétve latinok; legritkábbak a héber nyelvűek.

Itt is a nyugatnak Babylonjában a nagy számú zsidóság között csakhamar ismertté válhatott a Jézus által megkezdett mozgalom, mert a diaszporában élő zsidók folytonos összeköttetésben állottak az anyaországgal és érdeklődtek a hazájukban történt események iránt, kiváltképen, ha azok vallási tartalmuak s irányuak voltak és a messiási országnak eljövételére vonatkoztak.

Hogy ki s mikép hozta az első hirt Palesztinából ide s mikép terjedt azután a megismerkedés nyomán az evangélium, arról semmi adatunk nincs. Weiss már az első pünkösdi ünnepének s később István vértanu megköveztetésének tulajdonítja az evangélium első terjesztését, míg Otto Pál apostol valamely szellemi rokonának, a ki a saját szakálára az apostol tudta nélkül terjesztette itt a páli irányu kereszténységet; azonban ezek a nézetek mind feltételek, a melyeket nem lehet igazolni. A mennyiben azonban a római zsidók között sok igazán vallásos ember is lehetett, a kiket sem a zsidóság, sem a pogányság ki nem elégített, ellenben a messiási remények folyton élesztették bennök egy jobb jövőbe való bizalmat s a mennyiben a proselyták között is nagy számmal lehettek, a kik idealisabb vallás után áhítoztak, így természet-szerűleg ezek között kell keresnünk Jézusnak első hiveit. A római gyülekezet minden apostoli vagy apostoli tanítványi igehirdetés nélkül alakult zsidókból és proselytákból.¹⁾

Hogy Rómában keresztények voltak, annak legelső történeti megemlítését Svetoniusnál találjuk (Claudius caput 25), a ki arról értesít, hogy Claudius császár a zsidókat Chrestus²⁾ izgató miatt Rómából száműzte („Judæos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulit“) Dio Cassius ugyan csak vallásuk szabad gyakorlására vonatkoztatja ezt a száműző rendeletet, de tudjuk, hogy a zsidóknál ez azonos a valóságos száműzetéssel.³⁾ Az üldözés a netaláni keresztényekre is vonatkozott s az evangélium terjedésére kiváló hatása volt. A száműzöttek közül ugyanis igen sokan Görögthonba és Kisázsia partjaira menekültek és ott megismerkedtek a páli u. n. pogánykereszténységgel s ha eddig a körülmetélés, a törvény ceremonialis betartása s érdemeket szerző jelentősége

¹⁾ Ezt a felfogást osztja a prot. theologuson kívül a kath. tudósok egy tekintélyes része is, elvetvén Péter 25 évi püspökösödési legendáját.

²⁾ Chrestus = görög Christos = Krisztus; ily betűcsere nem ritka. Vannak azonban írók a kik Chrestus alatt egy ismeretlen zsidót értenek, a ki a zsidókat fellázította volna, a miért azután száműzettek (így dr. Masznyik is), mely esetben alig szabad a római ker.-ekre érteni a helyet.

³⁾ Sokan a Rómával szomszédos Ariciaba mentek át lakni s onnan csakhamar visszakérültek a városba. Schürer III. 33. oldal.

képezte ker. meggyőződésüket, ezentúl másként gondolkodtak e tárgyokról s közelebb simulhattak a pogánysághoz. A mint a kitiltó parancsot visszavonta¹⁾ a császár s a száműzöttek visszatértek Rómába, megváltozott a római keresztyénség képe is, mert az egyes hívők Pálhoz csatlakoztak s az ő szellemében terjesztették az evangéliumot tovább. Ily módon az eredetileg inkább zsidókeresztyén irányu gyülekezet általában pogány keresztyénné lett, de nem zsidóker.-ek kizárásával.

Sőt ellenkezőleg ezek elég nagy számmal lehettek, mert ha figyelembe vesszük, mily nagy gondot fordít az apostol azoknak a zsidó aggodalmaknak, előjogoknak s ellenvetéseknek megvilágítására és megcáfolására, a melyek ellentétben állottak a páli felfogással s gátolták a keresztyénség egyetemes terjedését, más következtetésre nem is juthatunk. Tudatlan embereknek sem lehet őket tartanunk, mert csak tanult emberek hozhatnak fel olyan ellenvetéseket, a minőkről az apostol szól.

A római keresztyénség, a melyhez a levél intézve volt, legalább egy nagy részében komoly gondolkozásu s nagy műveltségű volt, mert az elvont, nehéz fejtegetésnek csak így lehetett célja s kellő eredménye. És az természetes is, mert a közönséges és elnyomott embert nem számítva, a kinek a valláson kívül másutt sehol nincs vigasztalása, csak a tanultabb s komolyan gondolkozó elem törődhetett ily vallási kérdésekkel. A zöme futott a mindennapi kenyér és az élet örömei után.

Tulságos sokan nem lehettek Rómában, mert hogy az apostol nem emlékszik meg, több gyülekezetről, ez annak a jele, hogy egynél több nem igen létezett. Annál kevésbé állítható az, hogy külön pogány keresztyén s külön zsidókeresztyén létezett volna mert ennek nyomait feltétlenül meg kellene találnunk a levélben.) Rendes viszonyok között élnek, nem pártoskodnak s nem gyűlölködnek, nincs tehát ok, hogy külön-külön zsinagógákban tömörüljenek.

Az ellentétek, melyeket az apostol az intések során felemlít, mint a minők a hitben erősek és gyengék, a bűjtőlők, és nem bűjtőlők, a vegetarianusok és minden ételt evők között voltak, surlódásokat és pártoskodást vagy szakadást nem okoztak (14. fej.). Szintugy azok az intések, melyekben egyetértő keresztyén életre (12, 1-8) s összetartásra, felebarátnak s ellenségnek szeretetére (12, 9-21), hatóság iránt való engedelmségre, adó s egyéb tartozások és köteleességek teljesítésére figyelmeztetnek (13, 1-10) oly természetűek, hogy

¹⁾ A parancs 50-52 adatot ki s megszűnt 54 körül. A száműzöttek közül Aquila és Priscilla ismerkedett meg Pállal Korinthusban.

²⁾ Ottó s nyomában Masznyik.

azokból nem lehet következtetni valamely különösen veszélyes bajokra, gyűlölködésre s pártoskodásra, mint a minőkről pl. a korinthusi és galatiai levelek szólnak.

Nem lehet következtetni, hogy a hitben gyengék csupán zsidókeresztyének lettek volna (Zahn), vagy hogy a vegetarianusok alatt ebionita és essenus zsidókeresztyéneket kellene érteni (Ritschl és B. Weiss) s a hatóság iránt való engedelmességre csupán a zsidókeresztyéneket kellett inteni (Zahn), mert ugy a hitben gyengék, mint a vegetarianusok és engedetlenkedők a pogánykeresztyének közül is kerülhettek ki.

Ha a levél tárgyaló részében uralkodó s az apostolnál szokatlan fejtegető hangot, a tárgylagosságra iparkodó és széleskörű bizonyítást s az elvek kidomborítására való törekvést vesszük figyelembe, úgy semmi kétségünk sem lehet arra nézve, hogy a zsidókeresztyénség nem lehetett túlsúlyban s a maga sajátos felfogását Isten országáról s az evangéliumról nem érvényesíthette és nem akarhatta érvényesíteni a pogánykeresztyénekekkel szemben. E mellett bizonyít a Csel. 28, ¹⁴ azon adata, hogy a római keresztyének szívesen fogadták Pált, a mikor fogolyként a fővárosba került (62 körül) és Csel. 28, ²¹⁻²³ a zsidóknak az a nyilatkozata, hogy az apostolról nem volt tudomásuk sem levél útján, sem egyes tanítók közvetítésével; ők csupán annyit tudnak, hogy a ker. heresis ellen mindenfelől ellentmondások emelkednek. Ha a zsidók közül oly nagy számmal csatlakoztak volna Krisztus evangéliumához, hogy elnyomták volna a pogánykeresztyéneket. arról a zsidó előljáróknak, kik Pálnál megfordultak, feltétlenül tudniok kellett volna.

A római keresztyének pogány keresztyénsége mellett szól a Nero-féle keresztyén üldözés, melyet a zsidóüldözéstől megkülönböztetőleg rendelt el a pogányokból alakult keresztyénség ellen s római Kelemennek levele, mely ugyan későbbi időből való, de világosan bizonyít a pogánykeresztyénség mellett.

Nem döntheti ezt meg sem Ambrosiaster későbbi időből való ellenkező állítása, sem pedig az a feltevés, hogy az apostolnak levele s későbbben 2 évig tartó személyes közreműködése megváltoztatta volna a gyülekezetnek állapotát.

A felhozottak kellő mérlegelése alapján bizonyos, hogy a római keresztyének zsidókból s pogányokból lettek Krisztus híveivé; nagy túlsúlyban nem volt sem az egyik, sem a másik rész, de nagyobb számmal mégis a pogányker. iránynak kellett lennie, mert ezt követeli a levél kifejtett tartalma, a figyelembe vehető tárgyi és személyi körülmények s viszonyok és végül Pál apostol levelének sajátos szerkezete.

C) A levél célja.

Miként a gyülekezeti viszonyok értelmezésében, akként természetesen az ezzel összefüggő kérdésben a levél céljának meghatározásában is a legkülönbözőbb felfogásokkal találkozunk. Az apostolnak más leveleinél sokkal könnyebben tájékozódhatunk, mert azok nem annyira elméletiek, több tekintettel vannak a gyülekezeti viszonyokra s a gyülekezeteket is Pálnak működése alapján közelebről ismerjük; következtetéseink e részben tehát biztosabbak s világosabbak lehetnek. Mivel ez a levél sok tudós előtt inkább tudományos értekezésnek tűnik fel, mint levélnek, a mi különösen akkor szembetűnő, hogy ha a 15. és 16. fejtartományt nem tartjuk hitelesnek, ez okból azt oly általános tartalmu taniratnak tekintik, melyben az apostol a maga evangéliumi tanítását rendszeresen kifejti, hogy ezzel a római keresztyéneket a maga részére nyerve s ily módon segítséget találjon a nyugaton folytatandó apostoli működéséhez. E nézettel találkozunk: Benecke, Reiche, Tholuck, Olshausen, de Wette, Meyer, Huther s Godetnál, a ki azt Pál dogmatikai és ethikai katekizmusának tekintette. E nézetre a tudósokat egy felől a levél nyugodt tárgyáló hangja s szerves előadásban kifejtett jelentős eszméi, más felől az a téves felfogás vezette, hogy az olvasók, tisztán, vagy nagy túlsúlyban pogánykeresztyének.

Mínt hogy azonban e levélben a páli tanítás teljes rendszerét hiába keressük, mert több nagyon fontos tan teljesen hiányzik belőle, más meg csak érintve, vagy mint ismeretes feltételezve fordul elő, annál fogva nyilván való e nézetnek alaptalansága. Annál is inkább helyteleníthetjük, mert bizonyításunk szerint a levél olvasóinak egy jelentékeny része zsidókeresztyén.

Ennek ellentéte a Baur-féle felfogás, a mely abból indul ki, hogy Rómában egy ebionita zsidókeresztyénség a mellett, hogy a körülmetélést és a törvény betöltését is követelte a pogánykeresztyénektől de némi enyhítéssel, a zsidókeresztyéneknek teokratikus előjogokat követelt s ezzel veszélyeztette a páli keresztyénséget. Az apostol szükségesnek találta, hogy ezen előjogok ellen felszólaljon, a zsidók ábrándjait lerontsa s ez okból a levélben polemiát folytat téves tanaik ellen. E nézettel találkozunk már Ambrosiaster műveiben, Augustinuskánál, kit az egész középkor követett, a reformatoroknál, kiváltképen Melanchthonnál, a ki ezen alapon a loci theologicit írta, de nem addig a szélsőségig hajtva, a hol az Baur felfogásában található. A tübingai iskolának követői bár alapjában elfogadták Baurnak a római keresztyénekre vonatkozó elméletét, a levél céljában csak kisebb s nagyobb módosításokkal követték mesteröket m. pl. Schwegler (systematikus apologiája

a páli keresztyénségnek a zsidó keresztyénség ellen) és Rouss. Régebbi írók közül polemikus iratnak tekintette Eichhorn, Schmidt, Flatt. A mennyiben az apostol az egyes tanoknak kifejtésében zsidós nézetek és zsidós okoskodás ellen fordul, úgy kétségtelennel kell vennünk, hogy van zsidókeresztyén és zsidó ellenes öle s a mennyiben a gyülekezetben szép számmal lehettek zsidókeresztyének is. első pillanatra polemikusnak látszik s vehető a levél. Ámde ha összehasonlítjuk az apostolnak polemikus irányu leveleivel, az azokban foglalt támadásaival, élénk s tüzes vitatkozó modorával és stílusával, lehetetlen ezt a levelet is a polemikus iratok közé számítani. Az egész levél céltévesztett, ha polémiát folytat oly ellenféllel, a melylyel neki ez ideig dolga nem volt s a melyet közelebbről nem ismer. mert semmi érintkezése nem volt vele. A kinek az a célja, hogy Rómában segítséget találjon a nyugaton folytatandó missiójához, annak nem lehet törekvése polémiát kezdeni. Ez a polemia csak azok szerint lehetséges, a kik nem véve figyelembe a levél tartalmát s szellemét, a római keresztyéneket zsidókeresztyéneknek, vagy tán ebionita gondolkozásuaknak veszik, akiknek nézetei ellen minden áron harcolnia s hatalmukat teljesen megtörnie kellett.

A polemia elfogadása esetén nem lehetne érteni azt a dicséretet, a melylyel az apostol a rómaiaknak adózik az egész világon elterjedt hitőkért (1, 8), az őszinte vágyakozást, hogy velők együtt erősödjék a hitben (1, 9-12) s a bizalmat, melylyel irántok viseltetik, hogy még levelét is merészebben írja. mint a hogy kellene (15, 14, 1₁).

Csak a ki a levélnek ezen adatait figyelmen kívül hagyja s a római keresztyéneket partikularis ebionitáknak tekinti, kereshet benne polémiát, mert rendes zsidó okoskodás mellett is megáll az, a mit a törvényről s körülmetélésről tanít, hogy t. i. azok csak akkor használnak, ha a törvényt meg is tartják az egyesek és a körülmetélés nemcsak üres külsőséget jelent, hanem szimbolizálja a szívnek valóban létező tisztaságát. A kegyelmi kiválasztás tanát (9. fej.) sem vehették el általában, mert nem volt írás ellenes.

Más magyarázók nem találva elég alapot a polémiának igazolására, de mégis nagy többségben levő zsidókeresztyénséget tételezve föl *apologetikus*, *védő* célszatot tulajdonítanak a levélnek. E szerint az apostol a kisebbségben lévő pogánykeresztyénséget a maga evangéliumi tanításának kifejtése által meg akarja védeni. Így Schwegler, Köstlin, Lipsius,¹⁾ régebben Schott; személyi apologiát tételez fel von Hoffmann, a ki egyébként az olvasókat pogánykeresztyéneknek tekinti.

Ezen felfogás mellett szól a levélnek nyugodt hangja s

¹⁾ Holtzmann-féle Commentár II. köt. 2 rész 75. oldal.

azon kérdéseknek tárgyalása, melyekben a páli okoskodást a zsidó támadások ellen, tényleg védenie kellett. Ám de ezt a csekély érvet hatalmasan ellensúlyozzák, a római keresztyéneknek páli gondolkozásáról mondtak.

Hasonló e felfogáshoz azoké, a kik a levél irásnak *profylaktikus* célt tulajdonítanak. Az apostol a keleten szerzett tapasztalásait, a melyek alapján arra a meggyőződésre jutott, hogy a zsidókeresztyén ápostolok mindenütt konkolyt hintenek a keresztyén gyülekezetekbe s pártos vizsályt felidézvén veszélyeztetik a keresztyénség előre haladását, akarja értékesíteni s az evangéliuma ellen felhozható zsidó és zsidókeresztyén ellenvetéseket egyenként felemlíti, megvilágítja s megcáfolja, hogy ekként olvasóit felvértezze és ezzel előre *óvja* a netáni támadások ellen.

E felfogásnak azért nincs alapja, mivel a levélben felhozott ellenvetések és zsidóskodó érvek már a gyülekezetben létező zsidókeresztyénekről tesznek tanuságot s így *előre óvásról* nem lehet többé szó! E felfogást találjuk Erasmusnál, Filippinél, Rükertnél, Tholuknál és Crednernél.

Végül lehet a levelet *engesztelő, békülékeny-irenico-conciliatorius* célzatunak vennünk, mely esetben az apostolnak az a célja, hogy a pogánykeresztyén és zsidókeresztyén irányu híveket egymással kibékítse s úgy a keresztyén tanok, mint erkölcsi tanítások s intések által a békében s szeretetben való további fejlődést biztosítsa. Ennek a nézetnek hódol már *Mangold*¹⁾, a ki a római keresztyéneket nagyon tekintélyes többségben zsidó keresztyén irányuaknak tartja ugyan, de csak elenyésző számban szélső obionitáknak. Szerinte célja lenne tanítása által a zsidókeresztyéneket a pogánykeresztyén missio részére megnyerni.

Tovább megy ennél *Hilgenfeld*, a ki fenntartja ugyan a zsidókeresztyén többségnek létezését, de tagadja, hogy annak kebelében tulzó és békülékeny pártárnyalatot lehetne megkülönböztetni, minélfogva a levél célját akként határozza meg, hogy az apostol evangéliumának rendszeres kifejtése által meg akarja győzni az előítéletes zsidókeresztyéneket nézetének helyességéről és kibékíteni a pogány keresztyénséggel. „A mikor tervbe vette hogy a zsidókeresztyén ösgyülekezetet (Jeruzsalem) egy nagy szeretet adomány által kiengeszteli a pogánykeresztyénséggel, ugyan abban az időben megkísérlte az akkori világvárosban a zsidó keresztyénség patriciusi gondolkozását kiengesztelni az oly hirtelen elterjedt és megerősödött pogánykeresztyén köznéppel és a zsidókeresztyének ellenszenvét megszüntetni a törvénytől meg-

¹⁾ Mangold: Der Römerbrief und die Anfänge der römischen Gemeinde 1866. Marburg. — 2-ik kiadás 1884.

szabadított evangéliummal szemben.⁴¹⁾ Ugyan ezt vallja Pfeleiderer s *Holsten*, a ki még leghűségesebben ragaszkodik nagy mesterének Baurnak felfogásához s végül *Bleek*²⁾ is, a ki azonban az engesztelő célzaton kívül még apologetikust is vesz fel, annak dacára, hogy az olvasókat legnagyobb részt pogánykeresztyéneknek veszi.

Ide vehetjük B. Weissnak³⁾ felfogását is, a ki azonban az engesztelő s békülékeny célzaton nem annyira a római keresztyének viszonyaival, mint inkább az apostol személyi állapotával s eddig szerzett tapasztalataival igazolja. Az apostol nem akarja, hogy a keleten uralkodó pártoskodás a rómaiak között is elterjedjen s az evangélium tovább terjedését akadályozza, ez okból úgy ír, hogy kimutassa a lehetőségét a két irány egymás mellett való békés megélhetésének s az evangélium érdekében való közreműködésének lehetőségét.

A mennyiben a levél tartalma, hangja, a tárgyalás iránya s menete inkább a meggyőző okoskodás és a keresztyéneknek együttes közreműködése és békés élete mellett bizonyít, mint támadás és erőszakoskodó fellépés mellett, azért a cél ily meghatározása feltétlenül közelebb jár az igazsághoz, mint az előzők bármelyike.

Elfogadásra csak az tarthat számot, a melyik abból az alapból indul ki, hogy Rómában a pogánykeresztyének voltak túlsúlyban s a zsidókeresztyének aggodalmait kellett eloszlatni és téves nézeteiket megcáfolni. A mennyiben pedig a pogánykeresztyének is hibásak voltak egy vagy más irányban s az ellen is felszólal, nyilvánvaló, hogy a levélnek nem lehetett célja, valamely pártnak szolgálása, hanem az obiectivításra való törekvés.

Mellette szól a cél ily meghatározása mellett az is, hogy mindegyik árnyalata figyelembe veszi a történeti viszonyokat s nem keres a levélben csupán általános elvi, a gyakorlati életre nem vonatkozó fejtegetéseket, hanem az egész levelet a római keresztyének tükrének tekinti, a mely nem teljesen, de mégis a valóságnak megfelelően mutatja viszonyaikat, erényeiket s hibáikat, örömeiket s bánatukat, kétségeiket s bizalmukat, erősségüket s gyengeségüket, egy szóval egész szellemi s testi műveltségüket.

De kétségtelen előttem az is, hogy nem elég csupán a római keresztyéneknek a levélből ismerhető viszonyait figyelembe venni, hanem s ebben feltétlenül igaza van Bernh. Weissnak, tekintetbe kell vennünk Pálnak viszonyait is s benne is keresnünk a levélírásnak — nevezhetjük subiectiv

¹⁾ Hilgenfeld: *Hist. Krit. Einleitung in d. n. Testament* Leipzig 1875, 310. ol.

²⁾ Bleek Friedr.: *Einleitung in d. n. Testament* 1886. 543. oldal.

³⁾ B. Weiss *Lehrbuch d. Einleitung in d. n. Testament*. 236. oldal.

— motívumait. Sőt mivel az iratot levélinek kell vennem s a levélírásnak mindig vannak személyi motívumai, egyéni érdekei s érzelmi okai, a minthogy a páli levelek telve vannak subiectív elemekkel s személyi indító okokkal, a melyeket mindig nem is tudunk felfedni, ez okból ezeknek mellőzésevel, a levél írásának igazi célját tisztán s határozottan meghatározni nem is lehet.

Igy keresve a megfejtés nyitját mindenek előtt látjuk, hogy a római keresztyének között nem dul semmiféle pártoskodás, a mely a keresztyénség tovább fejlődését akadályozná. Vannak ugyan téves nézetek s felfogások az evangelium igazi értéke s jelentősége felől; vannak nemzeti ön-hittségből s elbizakodottságból eredő balvélemények és hibák; vannak a törvény, körülmetélés, bűn és szabadságra vonatkozólag nemcsak különböző nézetek, hanem gyakorlati életbe vágó esetek s végül vannak egyes kinövéses a gyülekezeti, társadalmi s állami életben, melyek esetleg a homlásnak csiráit foglalják magokban: ámde ezek kiforrott pártokat nem állítanak egymással szembe, nem képeznek bölcsészeti, vagy theologiai rendszereken alapuló veszedelmes iskolákat és nem követnek keresztyénellenes erkölcsi elvéket, hogy mind ezek ellen támadólag fellépni, vagy a keresztyén világnézetet védelmezni kellene. Az apostol oly gyülekezetnek írta levelét, a mely esetlegesen alakult különböző eredetű keresztyénekből s melynek ennél fogva egészen határozott egységes jellege nem volt, mert nem alapította sem apostol, sem apostoli tanítvány, vagy más kitűnő keresztyén tanító, a kinek tekintélye szerves egészszé alakította volna. Ugy kell képzelnünk a római keresztyéneket, hogy nincs közös nagyobb szabású gyülekező helyök, imaházuk (*συναγωγή*), hanem egyes kiválóbbak házaiban gyűlnek össze istentiszteleik megtartása céljából.

De összetartja őket a Jézus Krisztusban való hit, a melyet az apostol kitüntetőleg megdicsér s a felebaráti elnéző szeretet, mely az ellentétek dacára még is lehetővé tette az evangeliumért való közös lelkesüléseket és közreműködéseket. A zsidókeresztyéneknek fittogtatott előjogaik, a törvény, körülmetélés s egyes szokásaik, a melyek megzavarhatták a belső békét annál fogva nem okozhattak bajt, mert az ezen irányuak követői kisebbségben voltak, szervezkedésök tökéletlensége miatt ritkábban találkoztak s a surlódásokra kevés alkalmat szolgáltatottak.

Ezt a római gyülekezetet akarja az apostol a maga merész céljának megnyerni és segítségét megszerezni. Rögóta foglalkoztatja az a nagy s fontos elhatározás: átmeeni a nyugatra és hirdetni Krisztus evangeliumát a római világbirodalom nyugati részeiben. Eddig keleten működött; bejárta

Kisázsia tartományait, Thraciát, Macedoniát, Acháját s mint írja, eljutott Illyrikumig (mostani Dalmacia) és mindenütt sikeresen hirdette az Úr evangéliumát. Galatiának gyülekezetei, Efesus, Filippi, Thessalonika s Korinthus hirdették lelkes s önfeláldozó apostoli munkásságának sikereit. Munkáját befejezve látta itt; prófétaai szeme a nyugati vidékekre tekint s Rómán a világvároson akad meg, a mely dicsőségével, nagyságával s hatalmával, vallástalanságával, erkölcstelenségével, romlottságával, de egyuttal vallási türelmességével elegendő módon készítette elő a talajt az evangéliumi magvetésre, a mely már az apostol oda érkezése előtt is megtörtént. A ki a keletnek híres metropolisaiban is kiváló sikerrel hirdette a megfeszített Krisztust, hogyan nem törekedett volna a nyugat metropolisába?! Itt megvetni lábait s innen átmenni a mesés hírű Spanyolországba az evangélium terjesztése céljából, oly törekvés, a mely méltó a nagy apostolhoz s oly kötelesség, melyet a pogányok apostolának Isten akaratából feltétlenül teljesítenie kell.

Át is mehetne könnyű szerrel Korinthusból, a hol a levélírás idején tartózkodik; azonban még egy nagyon fontos kötelesség vár reá, a melynek végeztével fejezi be csak igazán keleti munkásságát. Adományokat gyűjtött Macedoniában s Achájában a jeruzsálemi keresztyének felszólására. Nagy összeget gyűjthetett össze, mert személyesen akarta átadni s ezzel is bizonyoságot tenni, hogy a szélső tulzók vádaskodásai, mintha ő nem is lenne Krisztus apostola s nem a megfeszített s feltámadott Krisztust hirdető, alaptalan rágalom. Azonkívül bizonyosan hálákat is akart adni a szent városban az Istennek az ő nagy kegyelmeért, melylyel segítette, hogy egymaga többet tett, mint a többi apostolok együtt véve és végül segítségét akarta kérni nagy vállalkozásához.

Addig is tehát, míg Rómába juthat, levelet ír ezzel is előkészíteni akarván működését.

Ha előkészítés a célja, ha alapot akar teremteni, a melyre építeni szándékszik, ha hátvédet s erőforrást keres a római keresztyének között, hogy Spanyolországban sikerrel működhessek nem érhetette azt el polemiával, vagy az ellentétes nézeteknek támadó s erőteljes visszautasításával, hanem evangéliumi tanításának olyan kifejtésével, a melylyel meggyőznie s a maga részére nyernie lehetett őket. A keleten szerzett tapasztalatai elég bizonyoságot nyújtottak neki arra, hogy lássa, mily veszedelem rejlik a keresztyének pártoskodásában s egymás ellen való harcában. Rómában s a meghódítandó új területen el kellett azt kerülnie s mivel előtte senki sem járt ott, könnyen tehette. Mivel azonban a római ker.-ek között különböző vélemények voltak az evangélium tartalmára vonatkozólag és eltérő szokások az erkölcsi élet terén, ez okból

ezekre való figyelemmel kellett tárgyát választania s őket a különböző felfogásokból kiemelnie s a keresztyén tanban levő egységesítő elvhez vezetnie. A magaslat, melyre fel-emeli: *az evangelium isteni hatalma, a mely egyedül képes az üdvözítés feltételét, az igazságosságot megszerezni a bűnös embernek.* E magaslatról tekint le az emberiség történetébe s látja a bűnösségét; belemélyed az ember lelkébe keresi s megtalálja okát az ember bűnbeesésében, gyengeségében s a törvényben; azután kifejti, mikép adja az isteni kegyelem az igazságosságot s mikép biztosítja az üdvről már e földön a szentlélek adományozása által; majd a jövőbe tekint s megrajzolja az evangelium elterjedésének módját s végül lefesti a keresztyén életnek képét.

Ime a ki hadakozáshoz, s vitakozáshoz szokott, leteszi harci fegyverét, megtagadja önmagát s keresi a békés egyetértésre vezető eszközöket; a ki eddig az ellentétek között mozogva kiélesítette a különbségeket a zsidókeresztyén és pogánykeresztyén felfogás között, hogy annál élesebben kitűntethesse az igazság határvonalait, az most az ellentétes felfogások s tanok között keresi az összekötő kapcsokat, az egységesítő elvet s a lelkeket egymáshoz közelhozó keresztyén ölnézet s a ki eddig evangeliumi tanítását a szükség szerint szétaprózva és minden rendszer nélkül közölte, az most egy rendszerbe próbálja feldolgozni a keresztyénség egy-két alapvető elvét.

Hogy a rómaikat a maga evangeliumi működésének megnyerje, megismerteti őket az evangeliumával; ámde ezen ismertetés oly nagyszerűvé lesz, hogy elfelejtjük, miszerint az csak eszköz egy más cél érdekében és önálló célnak tekintjük.

S minthogy az apostolnak rossz sejtelmek vannak (15, 31) s aggódik, hogy vajjon terve sikerül-e, nem lehetetlen Weissnak az a feltevése, hogy az apostol ezen iratát testamentomnak szánta a római s általában az összes keresztyéneknek.¹⁾

Ennek az egységre törekvésnek tulajdonítható, hogy Otto a levélben polemikus apologetikus s mindennemű hypothesisnek megfelelő elemeket talál.

Figyelembe veendő az apostolnak kora is. Körülbelül 50 éves lehetett a levél írása idején; különben is beteges teste már e korban nyugodtabbá s megfontoltabbá tette. Jelleme tehát már teljesen kiforrott egyéniség, a ki a mult tapasztalásain okulva, de még erőt érezve további munkára oly alapot akar vetni Rómában a világvárosban az evangelium terjesztésére s a keresztyén egyház épületének felépítésére, a mely egyesíti s nem elválasztja, megszeretteti s nem

¹⁾ B. Weiss f. i. műve 237. oldal.

elidegeníti az egymáshoz tartozó s egymásra utalt Krisztusban hívőket. Felfogásban a hit által való megigazulás, cselekvésben pedig a szeretet az az egységesítő erő, a mely a legkülönbözőbb elemeket egy test tagjaivá teszi; „mert miképen egy testben sok tagjaink vannak, minden tagnak pedig nem egy munkája van: azonképen sokan egy test vagyunk a Krisztusban, egyenként pedig mindnyájan egymásnak tagjai vagyunk.“ (12, 4-5).

Mayer Endre.